

A BEFAGYOTT TÉR ÉS IDŐ

– Térey János: *A Legkisebb Jégkorszak* –

MELHARDT GERGŐ

MNMKK Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia
szerkesztő

E-mail: melhardt.gergo@pim.hu

ORCID 0009 0006 7068 506X

Space and Time, Frozen

The study interprets János Térey's work *A Legkisebb Jégkorszak* (*The Smallest Ice Age*, 2015) by examining the treatment of space and time in relation to the poetic techniques used to depict societal conditions. The formally experimental and ambitious verse novel was one of the initiators of an epic trend in Hungarian literature that aims to depict the contemporary social environment, focusing on current social and political issues. *The Smallest Ice Age* examines Hungarian society, primarily the lives of the residents of Svábhegy, in a crisis and borderline situation, during and after a natural disaster.

The paper argues that the fundamental tools used by Térey's novel to represent society (focusing on the mental and social well-being of individuals, families, cities, and the country) are the unique poetic devices of space and time, as well as a set of formal techniques: narrative games and metalepsis (that inventively rethink genre conventions), the occasional use of genre patterns, and metrical and poetic diversity. Through the dialectic of chaos and harmony, the formal characteristics of the novel depict the state of society and the changes taking place.

Keywords: János Térey, poetic techniques, society

■ Téreynek leginkább budai munkája *A Legkisebb Jégkorszak* (2015).¹ A regény, melynek cselekménye a keletkezés és a megjelenés idejéhez képest jövőbeli 2018–20-ban játszódik, egy természeti katasztrófa hatásait vizsgálja a magyar társadalomra. Ezek ábrázolásában minden korábbinál nagyobb szerepe van a városi térnek, kiemelten a Budapest 2. kerületéhez tartozó Svábhegynek és a környező városrészeknek. A hangulat alapfeszültségét a különleges állapot miatt beszűkült, bezárult terek és a nagy kiterjedésű, mozdulatlan, hóborította táj tágassága közti ellentét adja. A helyszínválasztással összefüggő életrajzi adat, hogy Térey 2011 óta a Svábhegyen élt.² A következőképp nyilatkozott róla, számos híres, egykori ottani lakos felsorolása után: „A Gestapo, az Államvédelmi Hatóság égisze alatt csupa mocskos dolog történt ott. Később erre a múltra épültek fel a hetvenes évek kockaházai. Mindez valahogy mégsem annyira kiábrándító, hogy az ember ne szeressen a Svábhegyen élni.”³

Számos műfaji hagyományt idéz fel a mű: a társadalmi regény, az utópia és disztópia, a melodráma, a thriller és a szatíra sémái hol erősebben, hol halványabban vannak jelen.⁴ (A verses regényekre ez a fajta műfajtapadás egyébként is jellemző.⁵) A nagyvárost ábrázoló szövegek 19. századtól hagyományozódó jellegzetességeit is invenciózusan kezeli a regény: a flâneur figurájából például egyrészt veszélyes szatír, másrészt történelmi látomásokkal terhelt médium válik; teljesen eltűnik Budapestről az, amitől a nagyváros nagyváros: a tömeg; és olyan utópia ez, amely inkább a múlt-ról szól, mint a jövőről.

Minthogy *A Legkisebb Jégkorszak* a természeti katasztrófa hatásait a jelenkori polgárság életkörülményeiben vizsgálja, továbbíródik a szerző korábbi műveiben megismert alternatív világ: az *Asztalizene* és a *Protokoll* számos figurája feltűnik itt is. A regény társadalomábrázolása szempontjából fontos újítás, hogy először jelennek meg politikai vezetők (miniszterelnök, főpolgármester, miniszterek) és más magas beosztású személyek (mint a meteorológiai szolgálat igazgatója). Míg az előző két

¹ A regény szövegét harmadik, javított kiadásból idézem: TÉREY János, *A Legkisebb Jégkorszak* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2016).

² A *Termann hagyatéka* megjelenésekor (2012) kérdezték alteregófigurájáról: „Hol van Termann otthona? Vidék vagy nagyváros? Debrecen vagy Budapest?” Térey válasza: „Őróla nem tudok, eltűnt. Mi egy éve a Svábhegyen lakunk”. TÉREY János, „Az újjászületett Termann: Novics János interjúja”, in TÉREY, *Szükséges fölösleg: Összegyűjtött interjúk*, szerk. DARVASI Ferenc, 329–330 (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2022), 330.

³ TÉREY János, „Lefüggönyözött szobák mögött: Klementisz Réka interjúja”, in TÉREY, *Szükséges fölösleg*, 450–453, 451.

⁴ A regényből Térey drámaátíratot is készített (megjelent: *Jelenkor* 60, 2. sz. [2017]: 137–191), amelyet kétszer mutattak be felolvasószínházi produkcióban: a Pécsi Országos Színházi Találkozón a Színház- és Filmművészeti Egyetem hallgatói adták elő 2016. június 14-én (dramaturg: Kovács Krisztina, rendező: Forgács Péter), a szombathelyi Weöres Sándor Színház pedig 2018. január 4-én játszotta (dramaturg: Duró Győző).

⁵ Julia BACSKAI-ATKARI, *The Narrative Properties of the 19th-Century Verse Novel: Reflexive Structure, Intertextuality and Generic History* (Hamburg: Hamburg University Press–Verlag der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, 2019).

regényben és a novellákban legfeljebb egy-egy miniszter vagy tábornok szerepelt, *A Legkisebb Jégkorszak*ban számolatlanok a választott politikusok, celebritások, művészek. A politikai témák előtérbe kerülése poétikai változással párhuzamos: a műfaji sémákat a regény nem keveri, hanem váltogatja, egymás után próbálva ki a különböző zsánereket. A szöveg formailag is kísérletező és előremutató; erről később lesz szó.

„Regényszerű” vonásai mellett – hiszen verses regény – *A Legkisebb Jégkorszak*nak a lírai jellegű sajátosságai is fontosak. Elsősorban nem a tipográfiai is elkülönített betétdalokra gondolok, amelyek nagy formai sokszínűséget mutatnak a blank versetől az anakreóni versen keresztül a Poe *Hollóját* idéző trochaikus metrumig. A regény egésze verses szöveg. Tévedés, hogy verssorokba tördelt próza volna, ahogy a kritikusok egy része olvasta.⁶ Hiszen a regény erősen ritmizált, változatos metrumú szabadversben szólal meg, amelynek minden sorában felfedezhető a legelterjedtebb verslábak valamelyike. (Térey egy-két folyóirat-publikációban kipróbálta a regény prózába tördelt közlését. Annak, hogy ez folytathatatlan kísérlet maradt, véleményem szerint épp a szöveg metrikája az oka.) Meghatározó a jambikus lejtés; a sorok jelentős része végződik adóniszi kólonnal; van nem kevés tisztán ötös vagy hatos jambikus sor is, de hexametereket is találunk; több helyen szerepelnek rímelő sorok is. A bevett metrikus formákat fellazító, az időmérték mellett a hangsúlynak is nagy szerepet adó, narratívaépítésre is alkalmasnak bizonyuló, erősen ritmizált versnyelv legközelebbi rokona a modern magyar költészetből Füst Milán és Szabó Lőrinc, a posztmodern költészetből Oravecz, Petri vagy Tandori „középső” korszaka. Térey az *Átkelés Budapesten* novelláiban kísérletezte ki ezt a versnyelvet (ott kisebb metrikai variabilitással). Az erős műfaji kötődésekkel bíró, bevett versformák és ritmusképletek roncsolása és alkalmi használatba vétele szorosan összefügg a regény hűvös, „ironikus konzervatív antropológiai”⁷ alapú rom- és emlékmű-esztétikájával.

⁶ BAGI Zsolt, „Az elhavasodás és a burzsoázia tudata”, *Műút* 61, 56. sz. (2016): 92–95, 95; BÁRÁNY TIBOR, „Bóbita, Bóbita, dance!”, *Alföld* 67, 12. sz. (2016): 98–104, 104; DARABOS Enikő, „Vidám apokalipszis”, *Kalligram* 25, 4. sz. (2016): 90–92, 92; FÖLDÉNYI F. László, „Befagyott lelkek”, *Magyar Narancs*, 2015. okt. 22., 30–32; GYÖRFFY Miklós, „Nagy vulkáni tél a Svábhegyen”, *Jelenkor* 59, 2. sz. (2016): 207–212, 207; POGRÁNYI Péter, „Reunion”, *Tiszatáj* 70, 11. sz. (2016): 114–118, 115; VALUSKA László, „Budapestet csak a tél menthette meg”, *Könyvesblog*, 2015. szept. 6., http://konyvesmagazin.hu/friss/budapestet_csak_a_jegkorszak_menthette_meg.html. Kivétel a regényt szabadversként olvasó két kritika: TAKÁCS Ferenc, „Télvég-játék”, *Mozgó Világ* 42, 12. sz. (2016): 111–114, 114; VÍSY Beatrix, „A Legkisebb is számít?”, *Műút* 61, 56. sz. (2016): 89–91, 91.

⁷ BÁRÁNY, „Bóbita”, 103.

Politika és ökológia

A regény egyik kezdeményezője volt annak az epikai irányzatnak, amely a kortárs környezetre nagyobb hangsúlyt helyezve az aktuális társadalmi és politikai kérdéseket (esetenként azok történetiségét) állítja az irodalmi művek középpontjába.⁸

A *Legkisebb Jégkorszak* ugyanakkor különbözik az e szempontból kontextusát adó többi elbeszélő műtől, a perifériairodalom vagy „szegénységirodalom” korpuszától.⁹ Egyrészt verses formája miatt, ami a magyar irodalmi hagyományban ritkán kapcsolódott össze a realista poétikákkal vagy realista ábrázolásra irányuló törekvésekkel. Másrészt mert nem kizárólag az alsóbb társadalmi osztályok tagjait avatja szereplőivé, hanem a budapesti elit felső középosztálybeli tagjait is. Az *Asztalizenében* megkezdett és a *Protokollban* folytatott, a polgárság életét feltáró kritikai realista poétika érvényesül: a főszereplők mind a legfelső társadalmi rétegből származnak, a regényvilág azonban kiegészül az alsó osztályok életének ábrázolásával is. A korábbi műveknél szélesebb társadalomkép metapoétikai szinten az ábrázolás kérdéseire is reflektál: az alsóbb osztályokról „nyomorpornót” író szerzőkről – és az őket megszemélyesítő Kőnig Attila íróról – lesújtóan nyilatkozik a narrátor és a többi szereplő.¹⁰

A szereplők olykor rezonőrként viselkedve mintha a regénynek erről az irodalmi-politikai kontextusáról szólnának. A hajléktalanná váló színikritikus, Tompa Henrik – az *Asztalizenéből* emlékezhetünk rá – így zavarja el a róla riportot írni szándékozó, magát a társadalmi érzékenység harcosának tartó, díjakkal elhalmozott író: „Idejöttél leereszkedni? Lesajnálni, mi? [...] Belőlem akarsz profitálni? Na, kapd be.” (210).¹¹ Ugyanerről az íróról mondja egy másik szereplő, hogy szerinte

[...] a periféria ábrázolása önmagában erény:
A szegényekről bábozni, fotózni, filmezni,
Majd kipihenni magunkat egy síparadicsomban.
[...]
Kőnig mindent megtesz,
Hogy távol éljen Rákosszereztől,
Bármiféle szegénysortól...
Szerinte pont elegendő borzongani. (231)

⁸ SZILASI László, „Tényleges Tusculanum”, *Élet és Irodalom*, 2015. okt. 16., 21. Tanulságos a kritikára érkezett válasz: TAKÁTS József, „Várakozás a realizmusra: Variáció Szilasi László tézisére”, *Élet és Irodalom*, 2016. jan. 29., 13. Az irányzatról lásd még: TAKÁTS József, „Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években”, *Helikon* 64, 3. sz. (2018): 336–347.

⁹ Vö. FÖLDÉNYI, „Befagyott lelkek”.

¹⁰ KÁLI Anita, »Frappáns nyomorpornót forgassanak«. Irónia és társadalomkritika Térey János műveiben», előadás „A szellős térben és a szűk időben” című Térey-konferencián, 2022. okt. 27., felvétel: <https://youtu.be/qEYXohcvYY0?si=hvJGKr3dEanYxKV9>, 30:14-től, hozzáférés: 2025.11.23.

¹¹ Ugyanezt az írói Térey későbbi regénye, a *Káli holtak* elbeszélője így minősíti: „a nincstelenek vámszedője, a Prima Primiissima díjas, a polkorrekt-király”: TÉREY János, *Káli holtak* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2018), 183.

A magyar miniszterelnök, a regény egyik főszereplője, a következőképp utasítja a budapesti főpolgármestert a maga számára előnyös politikai kommunikációra – páros rímrel erősítve fel, hogy milyen jellegű alkotásokat is vár el a művészekről:

Megoldandó a foglalkoztatást,
Ugraszd ki módos művészeidet
A jól fűtött hűtőkből, s vidd a térre,
Hogy éhező, fázó modelleikről
Frappáns nyomorpornót forgassanak
Könnyezve, és a csődöt így jelentsék!
Hajrá, megélhetési nincstelenség! (240)

A *Legkisebb Jégkorszak* világában a liberális humanista – „jogvédő, emberbaráti” (211) – politika nem alkalmas a társadalmi állapotok feltárására és politikai cselekvésre, mert antropológiai előfeltevései képmutatásként lepleződnek le, a társadalomképe pedig hierarchiára épül. Alternatíva nincs. A hivatásos politika a dolgok menedzselését végzi, a jövőre vonatkozó elképzelések nélkül.¹² Az egyetlen csoport, amely kifejezetten *valamilyen* jövőért küzd – az ősmagyar fundamentalisták –, valójában csak a múltból tud szólni. A regény társadalom- és politikaábrázolása Térey minden más művéénél lesújtóbb képet mutat.

A klíma változásának témájában ugyanez látható. Noha a regény a 21. századi magyar irodalom egyik első, az ökológiai viszonyok összetettségét hangsúlyozó műve – a legtöbb fejezet elején az időjárási viszonyok leírását is tartalmazó tájleírás szerepel, és abból bomlanak ki az események¹³ –, a környezeti válság a maga globális, történeti és társadalmi kontextusában mégsem tartozik a szöveg érdeklődési körébe. Az eseményeket ősrobbanásként indító izlandi vulkánkitörést nem emberi tevékenység idézi elő, hanem az az embertől szabályozhatatlanul, mintegy magától, a természet önműködéseként történik.¹⁴

Idő, tér, narráció

A *Legkisebb Jégkorszak* 2012–2015 között készült, és 2015 őszén jelent meg. Cselekményének ideje a közeljövő: a 2018 ősze és 2020 ősze közti időszak. Míg a szereplők

¹² A regény politikafilozófiai olvasataihoz lásd BAGI, „Az elhavasodás és a burzsoázia tudata”; és SIPOS Balázs, „Az önfelmentés retorikája: Imaginárius szögesdrótok Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című művében”, *Jelenkor* 59, 2. sz. (2016): 213–221.

¹³ Az időjárás-leírások nyelvéhez inspirációt jelenthetett, hogy Térey 2012 és 2014 között a *Légkör* című meteorológiai folyóirat olvasószerkesztőjeként is dolgozott.

¹⁴ A regény éghajlati vonatkozásait elemzi cikkében a klímátörténész RÁCZ Lajos, „János Jelenések könyve: A modern magyar környezeti irodalom születése”, *Tér és Társadalom* 32, 1. sz. (2018): 131–144, <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.3020>.

világképében nincs helye a jövőre vonatkozó elképzeléseknek, maga a regény a jövőbe helyezett cselekménye révén ennek ellenpéldáját adja.

A gyorsuló időkezelésű regény első könyve egy év eseményeit mondja el (2018 őszétől 2019 őszéig), a második néhány hónapét, a harmadik és a negyedik néhány napét (2019 karácsonyától újévig); az ötödik az ezt követő néhány hetet öleli fel, az *Epilógus* pedig nagyobb hiátus után 2020 őszén veszi föl az elbeszélés fonalát. Az időkezelés a regényvilág megalkotásának eszköze: az elején nagyobb a hangsúly a szereplők és az ekkor még ismeretlenségében ijesztő klimatikus helyzet bemutatásán, később pedig egyre inkább egyidőben zajló események hosszabb leírása a meghatározó.

Történelemfilozófiai távlatba helyezi a lehűlést, hogy az új jégkorszak beköszöntött az emberiség, legalábbis az európai (legalábbis a budapesti) emberiség számára új világtörténelmi korszakot jelent. Nem „közelítő tél” van, hanem beállt az „Eredendő Tél” (284), melynek neve az eszkatologikus idő kezdőpontját, az eredendő bűnt idézi. De ez az új időszámítás nem üdvtörténeti: csak kezdete van, várt vége nincsen. A kezdet az örök jelen kezdete. Ezt hangsúlyozza a regénycímbe is emelt új korszak nagy kezdőbetűkkel rögzült neve.

A narratív idő igazodik az új időszámításhoz, amint ezt a könyvek elején anaforikusan megadott, (a harmadik, javított kiadásban) tipográfiaileg is kiemelt időkoordináták is mutatják: „A Legkisebb Jégkorszak előtti utolsó ősszel” – ez a regény első sora (11); a második könyv elején ez áll: „A Legkisebb Jégkorszak első ősze volt” (99); nem sokkal később a „Legkisebb Jégkorszak legelső telén” járunk (111, 521, 521); az *Epilógus* élén megadott időjelzés szerint pedig: „A Legkisebb Jégkorszak második ősze ragyogó volt” (601). A jégkorszak kialakulása olyan egyetemes „alapító esemény” (401), amely az időt a bekövetkezte előtti és az utáni időszakra osztja; néhány évvel korábbi emlékét például így idézi fel Mátrai: „amikor még létezett olyan, hogy nyár” (160).

A cselekmény szinte kizárólagos színhelye Budapest, annak is budai oldala, elsősorban a Svábhegy. A regényben a budapesti helyek és épületek a történelem médiuimai, amelyek folyamatos alakulásuk és egymásra épülésük révén (megsemmisülés, átlényegülés, rekonstrukció) a történelmi folyamatok és megszakítottságok tanúi, amik, akárcsak a 2000-es évek költészetében a romok, „a történelem diszkontinuitásával”¹⁵ szembesítenek.

Az ábrázolt terek az időkezelés gyorsulásával párhuzamosan zsugorodnak, szűkülnek.¹⁶ Az első fejezetek külföldön játszódnak: Izlandon (itt konzul Mátrai Ágoston; itt tör ki az Eyjafjallajökull), illetve Olaszországban (ahol az Etna és Szemerédy Alma aktivizálja magát). Az első fejezet a *Protokoll* topográfiáját idéző globális perspektívát ígér: Mátrai egy izlandi hotdogos bódé előtt Bill Clintonnal fut össze. A kataszt-

¹⁵ Uo., 81.

¹⁶ LOSONCZ KELEMEN Emese, „A fiktív valóság topográfiai aspektusai Térey János verses regényében”, *Híd* 81, 6. sz. (2017): 90–95, 91.

rófhelyzet miatt aztán a külföldön tartózkodóknak sürgősen haza kell utazniuk. Mátrai és a Szicílián nyaraló Alma is a Svábhegyen lakik: hazaútjuk a regénytér perspektivikus szűkülésének első jele.

A tér szűkülése, záródása pszichológiai következményekkel jár. Győzőék családi dinamikája ezt jól példázza: a közös gyerekek kamaszkodásakor javul az elvált felek közti viszony, egy hosszabb áramszünet idején például végig együtt vannak, a leírásban pedig van valami idilli (395–402). És politikai következményei is vannak a tér változásának. Fokozódik a lakosság megfigyelése és ellenőrzése, a társadalmi csoportok közti érintkezés minimalizálása; abban pedig, hogy a felső politikai szinten hozott döntések gyakran elhamarkodottak, a nyugalom bármi áron történő – akár erőszakos – elérésének vágya fedezhető fel.

Válsághelyzetben felerősödik a biztonság iránti igény. A regényben a város elhagyása mindig katasztrófát hoz magával: a külügyes Pispék erőszakos halált hal Marokkóban, Mátrai és felesége pedig úgy elakadnak a hóviharban szülésre indulva, hogy a katonaság szabadítja ki őket.

Az elbeszélő által leírt budapesti helyek között egyaránt vannak a könyvön kívüli világban is létező és fiktív helyek. A regény sajátos urbanisztikai elképzelései közé tartozik az Apor Vilmos téri bevásárlóközpont mellé tervezett „Makovecz-bazilika” – ismertebb nevén felső-krisztinavárosi templom – építésének megkezdése (amelyre e sorok írásáig nem került sor).¹⁷ Így kezdődik a Negyedik könyv VIII. fejezete a regény kétharmadánál:

Az Apor Vilmos téri főtemplom
– Más néven a Makovecz-bazilika –
Úgy látszik, az örökké félbemaradó
Építkezések közé tartozott Budapesten.
Elődjének kivitelezése a második
Világháború alatt szakadt meg, akkor a pinceszintnél.
És most az új is kiforratlanul marad abba...
Jogos tehát a kérdés: átok ül rajta vajon?
Igaz, most sokkal jobban járt, mint legutóbb,
Hiszen párkánymagasságnál, félig készen akadt el,
És volt már saját arca. Azaz *majdnem* saját:
Csipkés főfalaival, bontakozó soktornyúságával,
Fogazott ormaival Gaudí idézte egy kicsit,
Noha kissé vidékiesen.
Frissen berakott rózsablaka úgy izzott,

¹⁷ A több változatban létező monumentális templomtervről lásd: Paolo PORTOGHESI, *Makovecz Imre helye az európai kultúrában*, ford. KUKLIS Eszter (Budapest: Magyar Művészeti Akadémia, 2014), 74–82; és „Feltámadás Temploma”, Makovecz Imre Alapítvány, hozzáférés: 2025.11.24, <http://www.makovecz.hu/templom>.

Mintha ebben a templomban menne le a nap.
 És most el volt barikádózva az egész építkezés.
 Az alsorsori urnatemetőben és a tetőn géppuskafélszket rendeztek be
 (Honvédségi dezertőröktől szereztek a fegyvert).
 Csövek nyúltak ki a homokzsák mögül,
 Illegális harcálláspontot jelezve a békés területben.
 Néhány magányos harcos vette be magát oda,
 Terepszínű szerelésben, csuklyával a fején;
 Ők voltak az első foglalók. (427–428.)

A templom leírása a *Protokoll* és a *Káli holtak* városképeihez hasonlóan részletező, a tárgyilagos hangot erős értékelő kitételekkel váltó szöveg, ám az összes ilyen közül talán a legterjedelmesebb. Az egyetlen hely Térey fikciós műveiben, ahol létező magyar építész neve említődik. A történet szerint a templomba és a mellette álló bevásárlóközpontba veszik be magukat az ősmagyar szimbolikában tobzódó fundamentalista katonai csoportok. Ez a Makovecz-kultusz szélsőjobbboldali-spirituális paradigmájának kritikájaként is olvasható.¹⁸

A regény társadalomábrázolása szempontjából kiemelt jelentőségű Buda és Pest ellentéte. A főváros pesti oldala egyszer sem szerepel a cselekmény helyszínéként. A narrátor és szereplők is gyakran teszik szóvá a folyó két partja közti *áthidalhatatlan* távolságot és kulturális, társadalmi eltéréseket. Térey korai novelláiban és költészetében láttuk, hogy a városi térben történő mozgás állandóan akadályokba ütközik, akár a hős módosult tudatállapota miatt, akár mert a hétköznapi térelemeket fantáziálással egzisztenciális fenyegetéssé vadítja; ezek egyik legkifejezőbb képe a nehéz átkelés a budapesti hidakon. (→ *Varsó. A város mint tudat* → *Sokféle utazás.*) A *Legkisebb Jégkorszakban* nincsenek sem fizikai, sem lelki akadályok. A társadalmi különbségek ezeknél erősebb falat húznak a Duna jobb és bal partja közé:

Amikor megmozdult a babánk,
 Azt gondoltam, rémisztő, hogy azokon
 Az utcákon hordozom a testemet,
 A Duna barátságatlanabb oldalán... (152–153)
 a koszos Pesthez nem volt semmi kedve (357)
 Laura pultosnő máshol, „a katlanban”: Pesten. (186)

¹⁸ Egy másik jelenetben a Normafán álló, Makovecz tervezte felvonóházról olvashatunk, amelyhez „négy személyes lift” vezet fel, és amely „igazi látványosság”: „Egy fából faragott és töröl metszett, / Díszével agancsot utánzó, / Poszthumus, de annál vérbelibb makoveczy főmű...” (230). Ez az épület, nem úgy, mint a felső-krisztinavárosi templom, csak a regényben létezik, Makovecz tervei között nem maradt fenn hasonló.

Az utóbbi metafora kicsiben mutatja fel a regény társadalomábrázolásának kritikai élet. Többértelműen variálódik itt Pest nevének etimológiája (a 'kemence, tűzhely' jelentésű bolgár szóból származik): a kezdődő jégkorszak befagyott Budájával szemben ugyanis Pest nemcsak idegen („máshol”), hanem kellemetlen képzeteket keltően forró is, mintha a klímakatasztrófa ott nem lenne hatályos. A szereplők nem tudnak semmit arról, hogy szűk világukon, Budán kívül mi történik. Még a miniszterelnök is csak a város ügyeivel foglalkozik; ezért is látszik mellette a főpolgármester semmit nem csináló operettfigurának.

Visszatérve a Duna fölötti átkelésre: ez nem mindenki számára megengedett. A hidakon fegyveres katonák ellenőrzik az áthaladókat (242), akárcsak a hegyvidék bejáratának számító Turul-szobornál, ahol az ellenőrzési pontot „az utca népe” úgy hívja: „a Jólét kapuja” (134). A Duna befagyott jegén szabadon lehet közlekedni a két part között, ám hiába nyílik a jégen korcsolyapálya, kocsmá és jégdiszkó (246), a legtöbb budapesti mégsem használja ki az átkelés lehetőségét, aminek csak az egyik oka a fogvacogtató hideg. Mivel a társadalom különböző csoportjai között szinte lehetetlen bármiféle érintkezés, senkinek nincs semmi keresnivalója a másik parton.¹⁹

Pest és Buda egyenlőtlen viszonyát jellemzi, hogy Budáról nem is igen látszik a másik part (287). A jobb part nemcsak a terepviszonyok miatt biztonságosabb, hanem mert az elit lakhelyéül szolgál, akik komolyabb biztonsági infrastruktúrát engedhetnek meg maguknak. A miniszterelnök komoly terve, hogy áthelyezi az Országgyűlést a Parlamentből valamelyik nagyobb svábhegyi épületbe, végül nem valósul meg (530–531).

Az erős elbeszélői kontrollt jelzi, hogy nem engedi láttatni a Budán kívüli helyeket. Az országnak a fővároson kívüli része sosem jelenik meg. A regény záróepizódjában Fruzsina és Mátrai Pestre indulnak, ám a könyv véget ér azelőtt, hogy elhagynák a hegyvidéket. Mátrai itt, az autóban meséli el feleségének, hogy a Külügyminisztérium új munkát ajánlott neki: Dubajban lehet kultúrdiplomata. Ez az utolsó epizód annak szimbólumává válik, hogy lehetetlen elhagyni Budát, és valójában nem is érdemes – hiszen a regényben nem ábrázolható. Dubajba szinte könnyebb eljutni, mint a pesti oldalra, és ez a nyaralóhely ideális állomáshelynek látszik a spleenjéből a gyermeke születése révén kigyógyult Mátrai számára.

A névtelen narrátor „felülről”, testtelen kukkolóként, harmadik személyben közvetít a városról és lakóiról. Az elbeszélő szereplőként nem lép elő úgy, ahogy a 19–20. századi magyar verses regények nagy többségében,²⁰ de erős autoritással bír. Ez abban is tetten érhető, hogy a szereplői megszólalások nyelvileg egyneműek, figuráit nem ruházza fel csak rájuk jellemző nyelvi kifejezésformákkal.²¹ Julia Bacskai-Atkari meggyőző érvelése szerint a verses regény megalapozó műfaji sajátossága a reflexi-

¹⁹ SIPOS, „Az önfelmentés...”, 213–214.

²⁰ SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor, „A verses regény (Petőfi Sándortól Ignótusig)”, in *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, 703–713 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011).

²¹ POGRÁNYI, „Reunion”, 116.

vitás, amely a narráció eszközeiben figyelhető meg, és amely megalapozza a műveknek a kortárs kultúrával, a hagyománnyal és a társadalmi viszonyokkal szembeni felforgató szándékát.²²

A *Legkisebb Jégkorszak* elbeszélői szolamát nagy fokú önreflexió jellemzi, ami tetten érhető például az olvasó gyakori megszólításában és az írásszituációra tett utalásokban. Az öntükröző, önértelmező megnyilvánulások gyakran ironikusak is:

Radák fülén telefon – számunkra, olvasóm,
Mindkét oldalon kihangosítva,
Almáék számára csak a politikus hallható (122)
Idill ez, barátaim, vagy annak a csípős paródiája? (314)²³
Most nézzük közelebbről, olvasóm,
A fundamentalisták homályos arcát! (429)

Az elbeszélő gyakran felhívja a figyelmet az általa éppen használt narratív eljárásokra – mint a fenti példában a nézőpont filmes hasonlatú közelítésére, vagy a telefonbeszélgetés mindkét oldalának ismeretére –, műfaji határátlépésekre, megidézett kulturális hagyományokra és a Térey-életmű más darabjaira tett utalásokra. Hasonlóképpen metairrodalmi, esetenként elidegenítő jelenséggként hatnak bizonyos akusztikus elemek, például alliterációk („Hó, hó, hó, az úttest két oldalán halomba hánynak” [133]; „Kidobált, kajla, kopasz karácsonyfákat” [504]; „befagyott a magyarság / A Kárpátok képezte királyi karéjba” [523] stb.), és tipográfiai megoldások, mint az eltérő sorbehúzások, vagy a csupa nagybetűvel szedett szavak, amelyek az internetes kommunikáció kiabálást jelentő kódját veszik át. Különösen ironikusan hat a nagybetűk ordítása a fagyott csendre utaló mondatban:

Megvannak a nyári hangok a fülében:
[...]
Ezek voltak a buszra várakozás zajai.
Ugyanott most két méter vastag hó van,
[...]
A hegyvidék néma,
NÉMA,
NÉMA,
NÉMA. (160)

²² BACSKAI-ATKARI, *The Narrative Properties...*, 56–92. A regény recepciójából vö. Kész Orsolya, „Ez is a disztópiák kora?”, *Litera*, 2015. dec. 11., <http://litera.hu/magazin/kritika/ez-is-a-disztopiak-kora-75815.html>.

²³ Az idézet tágabb környezetét a regény kicsinyítő tükröként értelmezi Visy, „A Legkisebb is számít?”, 91.

A háromszor ismételt szó mintha visszhang lenne, de ha elfogadjuk a Mátrai tudatfolyamát közvetítő narrátor szavainak igazságát, nem visszhangozhat semmi.

Kószálók és cserkelők

Labancz Győző az *Asztalizenében* is szereplő, immár elvált, kétgyerekes vállalkozó, akit különös látomásos rohamok gyötörnek. A roham mindig a város nyitott és nyilvános tereiben tör rá, valamely konkrét hely vagy épület láttán. Ilyenkor az adott helyen évtizedekkel vagy akár évszázadokkal korábban történt eseményeket lát, a különböző idősíkokat úgy összeszova, hogy nemcsak a regény referenciális világán belül is fiktív, hanem felforgatóan karnevalisztikus helyzetek alakulnak ki.

Győző olyan flâneur, aki nem a város tereiben, hanem a város történelmében kószál. Ez azonban nem misztikus elragadtatással jár, és nem biztosít számára kiemelt státuszt. A rohamok leírása nem ironikus, és nem a rejtély szervezi őket. Ezek a látomások a Térey más műveiben olvasható módosult tudatállapot-ábrázolásokhoz képest nem felkavaróan kiismerhetetlenek (mint a *Hadrianus Redivivusban*), nem kísértetiesek (mint az *Aki élő, zajjal járban*) és nem is hallucinogének okozta víziókra hasonlítanak (mint a *természetes arrogancia* versei vagy a *Termann*-novellák esetében).

Győző rohamait a regény mindig történelmi koordinátákkal látja el, és a testi tüneteken keresztül, orvosi diskurzusban keretezve írja le:

De éppen most, a Szent Orbán térhez érve
Meglepte a migrén, ahogy pár havonta szokta.
Féloldali, extraerős fejfájással
És látászavarral kezdődött a rohama;
Fél kezének zsibbadásával folytatódott. (101)
Látásproblémái jelezték, hogy küszöbön a roham.
Ejnye, nem hagyják nyugton a szellemei?
De hogyha tényleg migrén, már felkészülten éri Győzőt.
Már nem azon töprengett, hogy éli túl,
Tudva, csaknem mindig percre pontosan
Félórás a lefolyása, és akkor: pont! Azután béke. (349–350)

Győző a jelenkori Budán mozog, tudata pedig előre nem sejtető módon keveri a valódi látványt a múltbeli dolgokkal; a különböző időszakhoz tartozó történések rétegenként íródnak egymásra.²⁴ Egy alkalommal a Jókai-kertbe vetődik el, ahol borkóstolót tart a svábhegyi elit, ő viszont az egykor ott lakó Jókai Mórt és Laborfalvi Rózát is ott látja (101–110);²⁵ máskor az 1945-ös budai kitörési kísérlet közepé-

²⁴ Vö. LOSONCZ KELEMEN, „A fiktív valóság”, 94.

²⁵ A Jókai-leírás fotografiai forrását Losoncz Kelemen Emese azonosította: Uo., 94.

be csöppen (349–355), vagy Rajk László kínvallatásának lesz tanúja (219–223). Utóbbi esetben Győző látomása és a többlettudással bíró külső narrátori nézőpont egymásba csúszik (222). Szeretne megszabadulni különös képességétől, ezért síelni megy a szigorúan elzárt, mert az extrém hőhelyzet miatt veszélyes Normafára, és (talán szándékosan) balesetet szenved:

[...] vagy hús éve
Nem próbáltam sáncot ugrani.
Arra gondoltam, ma nekimegyek,
És az ugrás majd megjavítja a közérzetemet.
Véget érnek a kínzó fejfájásaim.
[...] úgy érzem,
Valósággal újjászülettem.

– mondja aztán az orvosnak a gyógyszerreklámok fordulataival, mielőtt kórházba utalják (548). Utolsó regénybeli látomása a kórházban, álmában éri, ami arra utal, hogy migrénrohamaitól valóban megszabadult, de nem szűnt meg történelmi víziókat látó médium lenni. Ez az utolsó, álombeli látomás a leginkább karnevalisztikus mind közül: megjelenik benne Jókai Mór, Bajor Gizi és férje, Germán Tibor, Adolf Eichmann, Rajk László, Glück Frigyes szállodatulajdonos, valamint a regénybeli Tárkány főpolgármester (aki ekkor már halott) és sokan mások. A svábhegyi történelem véres eseményeit magába sűrítő, *A Mester és Margarita* bálját idéző látomás azért is fordulatot jelent, mert nem a múltból, hanem a jövőből tudósít. A látomásban Győző homályos figyelmeztetést kap a fennálló politikai viszonyokra leselkedő veszélyekről. Felébredése után is folytatódik a látomása, samanisztikus attribútumok révén a fundamentalistákra tett utalással:

[...] Kórházi ágyán arra ébred,
Hogy nem is olyan messze valami nagyon rossz készül.
Ha lehunyja a szemét, mintha valamiféle
Manócskákat látna nyüzsögni
Egy totemoszlopnak látszó, csupasz fatörzs körül. (562)

A kórházi látomás egy időben zajlik a regénycselekmény csúcspontját jelentő farsangi bállal, ahol Laura (Győző szeretője, aki a fundamentalistákhoz állt) megöli Radák miniszterelnököt. A terrorszervezet tagjai korábban felállították az életfa szobrát (433), ezt látta Győző totemoszlopnak. Az ünnepséget a merénylet előtt is kísérteties légkör járja át, amire a múlt és jövő közt kószáló Győző álmához hasonlító kifejezések is utalnak a Mátrai Ágoston gondolatait közvetítő szakaszokban: „Micsoda kísértetjárás a kivilágított táncteremben!” (565); „Mi a franc ez, jelenés?” (572). A szintén karnevalisztikusként ábrázolt bál a gyilkosság miatt először káoszba, majd tragédiába vált. Ekkor, utólag válik tehát világossá, hogy Győző látomása

és a valóságos események között nem valóság és fikció ellentéte húzódik, hanem folyamatosság van köztük: a miniszterelnök meggyilkolása ugyanis illeszkedik az álomban felidézett korábbi véres események sorába, és a merényletet az ősmagyar fundamentalisták követik el.

Győző története arról győzi meg az olvasót, hogy nem választás kérdése, hogy valaki hogyan észleli a világot, hanem eleve elrendelt adottság. (Talán ezt elfogadni nem akarván nevezi „sértett kálvinistának” az őt ellátó orvost, az *Asztalizenében* szereplő vitájukat folytatva [549].)

A másik kószáló, Franci, aki hókotrósofőr – valódi nevén Kiss Lajos Tibor –, az egyetlen olyan szereplője a regénynek, aki nem a politikai-gazdasági vagy kulturális elit tagja, hanem alacsonyabb társadalmi státuszú. Erre utal az is, hogy a szereplők közül egyedül ő visel gyakori vezetéknévét. (Kivételt jelentenek a fundamentalista terrrorszervezet egyes tagjai, akikről később lesz szó.) Francit a narrátor így mutatja be:

Ő az a fiú, aki harmincöt éves, és nem vitte semmire.
Pedig világleletében szeretett volna „berobbanni”,
De az, hogy pontosan mivel is, örök kérdés maradt. (301)

Azért kószál, mert társadalmi helyzete miatt kiszorul a nyilvános terek nagy részéből.²⁶ Franci a magyarországi társadalmi mobilitás lehetetlenségének szimbolikus alakja: származásáról nem tudósít a narrátor, ám arról igen, hogy huszonevesen hivatali munkája volt, később viszont kizárólag alacsonyabb presztízsű állásai, amelyek ugyanakkor mind külső, nyilvános terekhez kapcsolódnak: „Újságáros, kábel-bejáró, futár és hasonlók” (247). Ezekhez képest a hókotró vezetőfülkéje viszonylagos biztonságot – fizikai védelmet, egyúttal izolációt – jelent. Franci, akinek ingatlanulajdona sincs, „ágyrajáró” (247), és értelemszerűen nem lehet jelen a jómódúak reprezentációs vagy lakóhelyein, szabadidejében ezért az utcát és a befagyott Duna jegét járja.

A flâneur kortárs értelmezései felhívják a figyelmet a figurában a baudelaire-i leírások óta benne rejlő maszkulinitásra.²⁷ A kószáló hagyományosan mindig férfi, aki a szexualizáltan ábrázolt városra mint birtokba veendő területre, mint meghódítandó nőre tekint. Franci alakja ezt e belátást eltulozva jeleníti meg, amikor hókotróját vezetve „sötét flâneurként”²⁸ pedofil zaklatóvá válik. Mások mellett Labancz Győző

²⁶ Vö. NIEDERMÜLLER Péter, „A kettészakadt város”, *Fordulat* 2, 7. sz. (2009): 135–142.

²⁷ Catherine NESCI, „Memory, Desire, Lyric: The Flâneur”, in *The Cambridge Companion to the City in Literature*, szerk. Kevin R. McNAMARA, 69–84 (New York: Cambridge University Press, 2014), 77–78, <https://doi.org/10.1017/CCO9781139235617.007>.

²⁸ Adam LYNES, Craig KELLY és Pravanjot Kapil Singh UPPAL, „Benjamin’s ‘Flâneur’ and Serial Murder: An Ultra-Realist Literary Case Study of Levi Bellfield”, *Crime, Media, Culture* 15, 3. sz. (2019): 523–543, <https://doi.org/10.1177/1741659018815934>. Az amerikai tanulmány kiemeli, hogy a „sötét kószálóként” felfogott sorozatgyilkosok minden esetben autóval járnak, passzázsok helyett a főutak mentén elhelyezkedő motelek, bárók között kószálva.

idősebbik lányának, Patrícianak is kéréstlen üzeneteket küld, majd el akarja rabolni a lányt. Helyette azonban – mivel a művelet így könnyebben kivitelezhető – a húgát ejti túszul. A szomszédok bejelentése nyomán a kommandósok hamar kiszabadítják a lányt, és elkapják Francit.

Az emberrablás története a városi terek szempontjából is figyelemre méltó. Francival a regény lapjain először a Széll Kálmán téren találkozunk, ahonnan Duna-parti sétára indul a budai rakpartra (245–248). Itt látja meg először Győző két lányát, akik a jégen korcsolyáznak (Patrícianak már korábban küldött szexuális tartalmú zaklató sms-t). A gyerekek a folyó két oldala közötti jéghídon, ezen az ideiglenes helyen tartózkodnak, Franci a partról nézi őket. Miután elrabolja Biankát, egy romos svábhegyi kúria – a „Szép Svájci Nő villa” (464) – pincéjében tartja őt fogva. (A villa előtt korábban Mátrai Ágoston is elsétált: 285–286.)²⁹ Ez a romos, földfelszín alatti hely az első és egyetlen olyan pontja a szövegnek, ahol Francit zárt térben látjuk.

Egy másik villában, Győző karneváli látomása egyik szereplőjének, Bajor Gizinek az egykori házában üti fel utolsó főhadiszállását a Nemzeti Cserkelők nevű ősmagyar fundamentalista terrorszervezet. Egyik tagjáról adja a narrátor a következő jellemzést, amely a grammatikai formák miatt nyilvánvalóan mindegyikükre érvényes:

[...] A volt zöldséges
Még nyáron csatlakozott hozzájuk. Ő sem találta meg
A számitását Radák Zoltán Magyarországon
(Igaz, már az előző kormányok idején sem),
Ám a kivándorlás gondolata idegen volt tőle is. (590)

Az uralkodó osztályhoz tartozó szereplők a cserkelőket tébolyultnak, agymosott-nak, infantilnek, abnormálisnak látják, ezért ignorálják őket. Radák politikailag veszélyes alakulatot lát bennük, amelyet vagy nevetségessé kell tenni, vagy meg kell semmisíteni. A narrátor, ahogy az idézetből is kiderül, a megértés vágyával közelít hozzájuk. Ábrázolásukban, nyelvhasználatukban a kisnyilasok irodalmi toposzai is megjelennek, amelyek az utóbbi időben például Zoltán Gábor *Orgia* című regényéből (2016) lehetnek ismertek.³⁰ A cserkelők egyik párbeszédében erre történik utalás (Térey ismerhette Zoltán megjelenés előtt álló regényét): „Ez az egész egy jó buli,

²⁹ A ház neve az elterjedtebb írásmód szerint Szép Svájcíné fogadó. Az épület történetéről lásd: [sz. n.], „Diogenész falva Csillagvölgyben”, 2020. aug. 3., <http://ketfarkukutya.mkkp.party/2020/08/23/diogenesz-falva-csillagvolgyben>.

³⁰ Zoltán és Térey kapcsolata a budai kerületek második világháborús történelme iránti közös érdeklődésre alapult. Zoltán a Zöld Vadászhoz címzett vendéglő épületében történt szörnyűségekről szóló *Istenhegyi vadászok* című írását Téreynek ajánlotta (*Kalligram*, 27, 11. sz. [2018]: 13–15), Térey pedig – aki ebben a házban lakott – a Zoltán kutatásaira is épülő *Vendéglő a Zöld Vadászhoz* című novelláját dedikálta Zoltánnak.

mi? Azt hitted, / Hogy ez a tél pont teneked korlátlan lehetőség / Egy minden tabut ledöntő orgiára? / Minden fantáziát fölülmúló orgiára?” (592).

A cselekmény előrehaladtával a terrorcsoport jelenléte a budai hegyvidéken az elit számára egyre fenyegetőbb. Eleinte híradásokban találkozunk velük; cselekvőként akkor láthatók első alkalommal, amikor elfoglalják a „Makovecz-bazilikát” és a mellette álló Hegyvidék bevásárlóközpontot; utóbbinak színekdochikus jellege miatt szimbolikus jelentőségű nevét a narrátor egyébként nem írja le.

A csődbe ment vállalkozások miatt üres plázában játszódó jelenet a társadalmi bírálatait térbeli szimbolikával adja meg, ugyanis ironikusan ütközteti az előkelő üzletek és éttermek maradványait a cserkelők elitellenes dühében elkövetett rombolásával. A fundamentalisták vezetője, Etele önkéntelenül elárulja, hogy nem az alsóbb osztályokból származik:

Ez az a hely, ahol egyszer nem tudtam fizetni AmExszel...
[...]
Azt mondtam a pincérnőnek: kimegyek, lerúgok
Két csillagot az ötből, oszt a helyetekre teszlek titeket. (429)

Etele és követőinek származási különbsége szóba is kerül köztük, a csoport potenciális belső konfliktusaira is utalva:

„Mi sosem engedhettük meg magunknak ezt a házat.”
„Kivéve téged, főnök.” „Jó, kivéve engem.
De hát én mégis itteni vagyok, hegyi gyerek...
Ti meg nem. Jó, még lehettek egyszer azok.” (430)

A fundamentalista mozgalom célja nem elsősorban a fennálló rendszer megdöntése, hanem a vertikális mozgásként leírt társadalmi mobilitás elősegítése („még lehettek egyszer azok”). Ám mivel az ötcsillagos étteremben hitelkártyával fizető erőszakos Etele részéről tudatos imázsteremtés eredménye a nép egyszerű fiának szerepe, az elit elleni lázadása a szöveg sugallata szerint nem őszinte. Az elbeszélő politikai értékválasztásának jele, hogy nem csatlakozik a fundamentalisták nézőpontjához, hiszen Etele annak példája, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek károsultjainak politikai frusztrációját csak az elitből érkezett személy tudja kihangosítani és mozgalommá szervezni. A regény a cserkelőkön keresztül mutatja be azt az ellentmondást, hogy a fennálló rend kárvallottjai nem képviselhetik magukat a politikai nyilvánosságban, és hogy akik a képviselőikre törnek, a saját ambícióiktól fűtve teszik ezt. Ahogy a kismizetteket svábhegyi villáikban sajnáló, „nyomorpornót” alkotó szerzők, a szavaikban a népet képviselő politikai vezetők is képmutatók *A Legkisebb Jégkorszak* szerint.

Etele figurájának másik ellentmondása táltosi szerepéből fakad. A terrorszervezet vezetőjeként azonosítja magát így („Én vagyok a fő-fő táltos”, 433), ám nemcsak az

e szereppel hagyományosan összefüggő metafizikai képességei hiányoznak, de a samanizmussal és a táltosi szereppel kapcsolatos tudása mintha kizárólag az *István, a király*-ból eredne. A „Kegyes Földanya” megszólítása a rockopera táltosának történelmi víziót megéneklő dalából vett idézet, és mozgalmi neveik is az *István, a király*-ból származnak: Koppány, Laborc, Torda.

Etele megszólalásaiban más előszövegek is azonosíthatók. Radák rendszeréről beszélve a „Ne legyünk Európa balekjai” mondat hangzik el szájából, amely a 2006-os miniszterelnök-jelölti vita egyik kulcsmondata volt a kihívó fél részéről. Laurával egyeztetve a Kiscsillag egyik slágerének refrénjét ismétlik: „»A kérdés csak az, hogy van-e szándék?« / »Szándék van.«”. Etele hosszabb beszédei pedig több helyen is szószerinti átvételeket tartalmaznak egy Grandpierre Atilla-interjúból,³¹ akinek keresztnéve – talán nem véletlen – a főszámanénak a változata.

A két szereplő jelentőségét összevetve: Etele és Franci története is a társadalmi mobilitás nehézségeit mutatja, ám míg Franci felfelé akar törni, addig Etele lefelé. A társadalmi osztályok térmetaforái a regényben a budai hegyek topográfiájára vetülnek. Mindkettejük stratégiája kudarcosnak bizonyul.

Remény?

A polgárság számára a klimatikus és társadalmi válságból egyedül a családi élet bizonyul menekülőútnak. Fruzsina és Ágoston gyermekének evangéliumi allúzióktól sem mentes születése a regény egyik ritka reményteltjes, kegyelmi állapotot sugárzó jelenete. A politikai helyzet nehéz és keveset ígérő kompromisszumok árán történő pacifikálása párhuzamosan fut a lehűlés enyhülésével. Mátraiék számára az egzotikus országbeli kiküldetés reményt és felszabadulást ad. A kétévnyi hó, jég, zúzmara és fagy után megváltással ér fel már az is, amikor a regény zárósoraiban

[...] az üveghangú
Zsivajra lezúdul
Az isteni őszi eső. (609)

A *Legkisebb Jégkorszak* szerint a politikai és társadalmi intézmények működés-képtelenek; hiába társadalmi szintű a probléma, a megoldás egyéni. Mint Mátraiék számára a családi boldogság.

³¹ „Ott söpör, és mindent ledönt, beragyog az élet / A maga fölmérhetetlen valójában [...] Belevetjük magunkat az élet teljébe, / Megmozdítjuk a legjobb énünket, / Hadd törjön föl a legizzóbb életerő / A lehető legmélyebbbről! / Valami sajtató, legvégső igazság kell nekünk!...” (434–435). A szöveg forrása: Luszi, „Grandpierre Attila: »Az érzés rejti a kulcsot a világ igazi alkotóerőihöz«” [interjú], *Rockstar* 2014. aug. 27., <https://rockstar.hu/interju/8154-grandpierre-atilla-az-erzes-rejti-a-kulcsot-a-vilag-igazi-alkotoeroihez>.